

FILOSOFIJOS ISTORIJA

Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetui 420 metų

Romanas Plečkaitis

Vilniaus universitetas, Filosofijos istorijos ir logikos katedra
 Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
 Tel./faks. (370 2) 76 18 90

Kiekvienam žyriam įvykiui – o toks įvykis Vilniaus universiteto ir jo Filosofijos fakulteto įkūrimas – atsirasti reikia palankių sąlygų. Apsikrikštijusi Lietuva turėjo pasirodyti esanti vakarietiškos kultūros valstybė, o universitetinis išsilavinimas – vienas būdingiausių šios kultūros požymių. Jau nuo XIV a. pabaigos Lietuvos bajoraičiai pradeda studijuoti Vidurio ir Vakarų Europos universitetuose, dalis jų grįžta įgiję filosofijos mokslinius – bakalauro ir magistro – laipsnius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybei ūkiškai ir politiškai stiprėjant, apsišvietusių žmonių reikėjo ne tik valstybės administracijai ir pirklių kontoroms. Jau nuo XV a. samdyti mokytojai didikų dvaruose ir turtingų miestiečių namuose tenkina poreikį lavintis. Mokėti lotyniškai skaityti bei rašyti ir skaičiuoti darosi per maža: kyla aukštojo mokslo – filosofijos studijų – poreikis. Ypač tai skatino besiplečianti vienuolių veikla.

Vienuolių ordinai – o jų XV a. Lietuvoje veikė jau šeši – pasipildydavo naujais nariais, kuriuos reikėjo lavinti. Kad taptų ordino nariais, novicijai turėjo baigti filosofijos ir teologijos stu-

dijas. Filosofinis ir teologinis lavinimas Europoje tiek viduramžiais, tiek naujaisiais amžiais telkėsi taip pat vienuolynų mokyklose. Albertas Didysis XIII a. Kelne organizavo dominikonų studijas. Vienuolynų mokyklų buvo ir miestuose su universitetais, ir Europos užkampiuose. Universitetų ir vienuolių mokyklų, kaip filosofinio ir teologinio lavinimo židinių, sambūvis – visuotinis reiškinys tuometinėje edukacijoje.

Dominikonų vienuolyne Vilniuje 1507 m. įsteigiama tokia filosofijos ir teologijos studijų mokykla [1]. Mokykla buvo skirta Lietuvos apygardai, stojantiems į dominikonų ordiną lavinti. Tad 1507 m. Lietuvoje atsiranda visai naujas reiškinys – profesionali filosofija. Lietuviško pasaulio ribos praplečiamos – į Vilnių išengė vėlyvoji viduramžių filosofija, trukusi iki vadamosios antrosios scholastikos susiformavimo. Vėlyvąją viduramžių filosofiją buvo ištikusi krizė, joje prasidėjo autoritetų kvestionavimo laikotarpis: išvelgta, kad Aristotelio filosofija esanti kliuvinys minties pažangai. Greta konservatorių susiklostė ir nauja kryptis. Vilniaus dominikonų mokykloje skaitytų paskaitų arba

čia sukurtų traktatų iki šiol nerasta, tad sunku spręsti, kokio pobūdžio vėlyvoji viduramžių filosofija skeidėsi Vilniuje. Tačiau viena aišku: ji tegalėjo būti tomistinė filosofija, Tomo Akviničio doktrina buvo visuotinai priimta dominikonų mokyklose. Tik neaišku, kokio pobūdžio tomizmą tvirtino Vilniuje: ar *via moderna* /Durandus juk taip pat dominikonų teoretikas/, ar *via antiqua* dvasia – tomizmo konservacijos ir puoselėjimo, manant, kad filosofijos turinys jau nustatytas ir telieka tobulinti turinio raiškos formas.

Vargu ar Vilniaus dominikonų mokyklą lankė pasauliečiai, veikiau nelankė. Mokykla buvo siauro pobūdžio, skirta dvasininkijos reikalams. Pasauliečių filosofinį lavinimą Lietuvoje pradėjo Jėzaus Draugija, tai jos istorinis nuopelnas.

Žymaus įvykio istorija paprastai turi ir priešistorę. Tai būdinga ir mūsų Universiteto Filosofijos fakultetui. Jėzuitai 1570 m. Vilniuje įkūrė kolegiją, po metų joje įsteigė filosofijos studijas. Jos buvo reikalingos dėl šių bent keturių priežasčių.

1. Ką tik įsikūrusi Lietuvoje, Jėzaus Draugija turėjo gausėti, priimti novicijai privalėjo įgyti filosofinį ir teologinį išsilavinimą. Iš tuometinių Jėzaus Draugijos trijų kolegijų – Braunsbergo, Pultusko ir Vilniaus – universitetui ir kartu filosofijos fakultetui steigti geriausiai tiko LDK sostinė.

2. Kuriant Vilniuje kolegiją, puoselėta mintis ją paversti universitetu tegalėjo būti įgyvendinta, kai kolegija jau ūgtelėjusi iki universitetinio lygio, t. y. filosofijos ir teologijos studijos joje deramai išplėtos. Jos palengvina kolegijos tapsmą universitetu.

3. Jėzaus Draugija turėjo toli siekiančių sumanymų – visą LDK valstybę /taip pat Lenkijos Karalystę/ apimti savąja jaunimo švietimo bei

auklėjimo sistema. Steigiamoms kolegijoms reikėjo nemažai dėstytojų, kuriuos parengsias Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas.

4. Baigę Vilniaus kolegijos retorikos klasę pasauliečiai troško aukštojo mokslo. Ne visų ištekliai leido jo siekti užsienio universitetuose. Mažesnes pajamas turinčių bajorų ir miestiečių sūnūs galėsią aukštąjį mokslą įgyti Vilniuje. Praktiškai Vilniaus universiteto aukštosiomis – filosofijos, teisės, teologijos – studijomis pasinaudojo ir daugelio didikų sūnūs.

Tad 1571 m. kolegijoje įsteigus filosofijos katedrą atidaroma filosofijos klasė, kroatas Tomas Zdelaričas (Sdelaritus) logikos paskaitomis pradėjo trimetes filosofijos studijas, kurias, be logikos, dar sudarė gamtos filosofija ir metafizika, taip pat matematikos ir astronomijos kursas. Kolegijoje imta ruošti iškilmingai filosofijos studijų pradžia. Tačiau Vilniuje siautė maro epidemija (jos auka tapo ir pirmasis kolegijos filosofijos profesorius Zdelaričas), gyventojai ir kolegijos moksleiviai bėgo iš miesto. Epidemijai kiek aprimus ir filosofijos studijas atnaujinus, 1572 m. vasario 25 d. įvyko iškilmingas filosofijos studijų pradžios renginys: pasakyta kalba apie filosofijos vertingumą ir įvyko disputas logikos problematika. Ką šiandien vadiname seminarais, tais laikais įgudavo disputų formą. Kolegijoje, o vėliau ir Universiteto Filosofijos fakultete, disputus rengė dažnai: savaitinius, stambesnius kas mėnesį, dar stambesnius kitomis progomis. Disputai tęsė viduramžių universitetų tradiciją: riterių turnyruose vyko jėgos ir narsumo mūšis, o filosofiniame dispute – inteligencijos bei žodžio „mūšis“. Disputų tezes paskelbdavo iš anksto, jas spausdindavo. Turime pirmąsias išlikusias Vilniaus kolegijoje 1574 m. vykusio disputo spausdintas tezes. Tezės parengtos filosofijos profesoriumi škotui Džonui Hejui

(Hay, Haius) vadovaujant, jos – pirmieji publikuoti filosofijos raštai, sukurti Vilniuje: „Teologijos ir filosofijos teiginiai, ginti Jėzaus Draugijos Vilniaus kolegijoje rudenį atnaujinus studijas, 1574 Viešpaties metai“ [2], Aštuoniuose puslapiuose skelbiamos tezės iliustruoja tradiciją – mokslo metus pradėti disputu. Išdėstoma 5 teologijos tezės ir 19 filosofijos tezių – logikos, gamtos filosofijos ir metafizikos. Tezėse tvirtinama aristotelinė filosofija škotistine interpretacija, o kolegijos teologijos klasės profesorius ispanas Petras Vijana (Viana) buvo tomistas. Dalyvaudami disputuose, Hejus ir Viana karštai diskutavo. Tad jau kolegijoje subrendo įtampa, skelbiama pažiūrų įvairovė. Škotizmas tarp jėzuitų – ne dažnas, o veikiau retas reiškinys. Kolegijos vadovybė palaikė Vijaną, o Hejus, baigęs trimetį kursą, išvyko iš Vilniaus. Filosofiją kolegijoje emė dėstyti Vijana, kurio vadovaujami moksleiviai parengė ir išspausdino daug tezių. Be to, išliko ir paties Vijanos gamtos filosofijos paskaitų dalis ir metafizikos paskaitos. Jos rodo Vijaną buvus aukšto lygio intelektualą, žinojusį paskutines Europos mokslo naujienas ir jas perteikusį Vilniaus kolegijos moksleiviams: psichologijai skirtoje paskaitų dalyje Vijana išdėsto net tuometinės embriologijos pagrindus.

Tad Universiteto Filosofijos fakulteto priešistorė turtinga įvykių. Dar įvairesnė kartu su Universitetu įsteigto Filosofijos fakulteto veikla: pamažu daugėjo profesorių – jų buvo trys, įsteigus etikos katedrą – keturi, o su matematikos profesoriumi – penki; daugėjo studentų, atėjo laikai, kai Filosofijos fakulteto trijuose kursuose kasmet mokėsi apie šimtą ir kiek daugiau studentų. Daugelis jų fakultetą baigdavo įgiję laisvųjų menų ir filosofijos bakalauro arba aukščiausiąjį – laisvųjų menų ir filosofijos – magistrų laipsnį, apgynę tezes arba išlaikę solidų egzaminą.

Negalutiniais duomenimis, senasis Vilniaus universitetas 1583–1781 m. mokslo laipsnius suteikė 4076 asmenims: filosofijos bakalauro – 1810, filosofijos magistrų (nuo XVIII a. juos imta vadinti daktarais) – 1700, teologijos bakalauro – 46, teologijos licenciatų – 58, teologijos daktarų – 312, kanonų teises daktarų ir licenciatų – 113, kanonų ir civilinės teises daktarų ir licenciatų – 36. Šie duomenys rodo, kad Filosofijos fakultete buvo daugiausia studentų. Fakultetą administravo dekanas, padedamas studijų prefektų, skiriamų prižiūrėti studijų eigą ir padėti studentams.

Vilniaus universitetas buvo įvairių tautų – italų, ispanų, portugalų, škotų, belgų, vokiečių, lenkų – jėzuitų pastangų vaisius. Į Vilnių Jėzaus Draugija nesiuntė savo filosofinio elito – tokie intelektualai buvo reikalingi pripažintuose, filosofijoje toną duodančiuose Europos mokslo centruose – Romos kolegijoje (vėliau pavadintoje Popiežiškuoju Grigaliaus universitetu) arba Koimbros universitete. Į Vilnių atvyko ne elitas, atvyko vidurinio lygmens, tačiau gerai išsimokslinę, elito paskaitų klausėsi bei savo darbui pasirenkę profesoriai, žinantys tuometines Europos filosofines naujienas ir jas skelbę Vilniaus universiteto auditorijose.

Savo pastangomis elitas susikūrė Vilniuje. Priklausymo mokslo elitui kriterijus, kaip ir dabar, – tarptautinis pripažinimas. Bent keli senojo mūsų Universiteto filosofijos profesoriai priklausė tuometiniam europiniam mokslo elitui. Martynas Smigleckis išgarsėjo veikalu *Logika*, 1618 m. išleistu Ingolštate, dar tris kartus išleistu Oksforde. Veikalas per visą XVII amžių buvo populiarus katalikiškuose ir protestantiškuose universitetuose. Žygimanto Liauksmينو retorikos veikalas, keliolika kartų išleistas užsienyje, tapo pripažintu vadovėliu. Veikale Liauksmi-

nas pateikia ir logikospradmenų, būtinų retorikai. Neskelbdamas naujovių, mąstymo būdo teoriją veikalo autorius dėsto tiksliais apibrėžtimis ir metodiškai. Filosofijos ir teologijos profesorius Motiejus Sarbievijus garsėjo savąja poezija ir buvo vadinamas antruoju Horacijumi. Filosofijos ir teologijos profesoriaus Alberto Kojelavičiaus Lietuvos istorijos veikalas buvo išverstas į vokiečių kalbą ir įtrauktas į *Visuotinę istoriją*.

Kiti senojo mūsų fakulteto filosofijos profesoriai garsėjo Abiejų Tautų Respublikoje, kurioje, Krokuvos universitetui išgyvenant nuosmukį, Vilnius tapo universitetinių studijų centru ir, kaip dabar pripažįstama, lenkų mokslui tapo ne provincija, bet sostine. Universiteto pažiūros buvo kartojamos kolegijose. Argumentas „taip teigia Vilniaus akademijos daktarai“ Abiejų Tautų Respublikos bent jau jėzuitų administruotose kolegijose tapo įprastinis.

Kitataučius profesorius Universiteto Filosofijos fakultete netrukus pakeitė lietuviai ir lenkai. Filosofijos profesorių lietuvių darbavosi daug: Jonas Gružas, Baltramiejus Oleskevičius, Albertas ir Petras Kojelavičiai, Danielius Butvilas, Petras Vaičiūnas, Mykolas Telšietis, Tomas Požekis, Aleksandras Čirskis, Jeronimas Burba, Kristupas Pranciškus Einoravičius ir t. t. Pirmasis Fakulteto filosofijos profesorius mūsų tautietis – tai iš Vilniaus kilęs Abdrius Novacjus, dėstęs 1599–1603 m.

Universiteto ir jo Filosofijos fakulteto įsteigimas sukūrė tai, ko lietuviškojo pasaulio minties sferoje anksčiau nebuvo: susikūrė pasauliečių filosofinis lavinimas – toks pat kaip ir kituose Europos universitetuose. Kitus pasauliečių filosofinio lavinimo židinius Jėzaus Draugija įkūrė Kražiuose ir Kaune, taip pat slaviškose LDK žemėse.

Filosofijos fakulteto laimėjimų panorama plati: jame puoselėta aukšto lygio logikos teorija, išsaugojusi viduramžių logikos naujoves. Viduramžių mokslininkai, mažai tyrę empirinę tikrovę, savo pastangas kreipė tirti mąstymą. Šios srities laimėjimų nepajėgė įprasminti dauguma naujųjų amžių filosofų. Pasisakę prieš viduramžių filosofijos ydas, jie ją neigė nihilistiškai, nors patys tebemastė remdamiesi žymia jos sąvokinio aparato dalimi. Descartes – tai nelaimė logikai, nesugebėjęs išvelgti viduramžių logikos realios problematikos, vietoj jos tepajėgęs pasiūlyti didaktiką, beje, pasiskolintą iš Dancige dirbusio Bartolomėjaus Keckermanno veikalo *Sistema logicae* (1610). Kai naujaisiais amžiais logika ėmė virsti psychologizuota pažinimo teorija ir prarasti savo tikrąją problematiką, mūsų Filosofijos fakulteto garbei reikia pasakyti, kad ši problematika buvo išsaugota. Nors naujų logikos teorijų profesoriai nesukūrė, tačiau jie studentijai ir raštuose palyginti aukštu lygiu tebeįteigė šiuolaikinės logikos teorijų užuomazgas: teiginių ir predikatų logikos, loginių klasių teorijos, sekos teorijos, modalinės logikos, loginės semantikos. Taip pat kūrė semiotikos ir kalbos filosofijos užuomazgas. Fakulteto profesorių plačiausiai aptarta viduramžių filosofijos problema – universalijos šiuolaikiniu požiūriu yra sistemų teorijos užuomazga. Mažai pažinę tikrovės detales, viduramžių mokslininkai siekė tikrovę suvokti kaip visumą, kūrė šio suvokimo raiškos schemas – universalijas. Visumos raiškos modelius konstruoja ir šiuolaikinė sistemų teorija, sistemų tyrinėtojus domina praeities diskusijos, antai ar sistemos vientisumas kyla iš pačios sistemos elementų ryšių ir savybių, ar vientisumas sistemai suteikiamas iš šalies. Viduramžių nominalizmo ir realizmo diskusijos atitikmenį sukūrė šiuolaikinė matematika.

XIX a. pabaigoje filosofinė universalijų teorija pasipildė nauju, matematiniu turiniu. Matematikos pagrindų krizė skatino žymiausius matematikus tirti abstrakčių matematikos objektų egzistavimą ir rasti savo atsakymus į filosofijoje bei diskusijose dėl universalijų keltus klausimus. Sukūrus aibių teoriją, aibė imta suprasti ir filosofine prasme – aibė esanti daugis, mažtomas kaip vienis. G. Cantoras pasiūlė aibės traktavimą, kai objektų daugio empirinis faktas skiriasi nuo aibės, kaip vieno objekto ir ne empirinio fakto, bet abstraktaus objekto, tuo pradėjęs matematinį platonizmą. Ši kryptis matematikos pagrindų tyrime absoliutina aukštesniųjų eilių abstrakcijas, aibes laiko savotiškais universalijomis. Matematinis nominalizmas atsisako aukštesniųjų eilių abstracijų ir siekia jas pakeisti logika grindžiamais kalbiniais modeliais, išreiškiamais pirmos eilės predikatų skaičiavimu. Šios idėjos rodo praeities filosofinės problematikos šiuolaikinį aktualumą. Lietuvos mokslo istorijoje jos iliustruoja kelią, kuriuo mokslo idėjos iš pradžių dar su visokiais įreminimais žengė palengva tų aptaisų atsikratydamos bei įgydamos vis griežtesnį turinį.

Tuometinėse filosofijos studijose tilpo ir gamtos mokslai. Gamtos filosofija aiškino materiją, judėjimą, erdvę, laiką, begalybę, kontinuumą, priešastingumą. Visa tai – ir fizikos mokslo pradžia mūsų krašte. Gamtos filosofijos traktate *Apie atsiradimą ir nykimą* aptariami gyvosios gamtos procesai: gyvybės kilmė, organizmų atsiradimas, jų struktūros savitumai, augimas, senėjimas ir žuvimas. Visa tai – biologijos mokslo pradžia. O minėtame traktate gyvenimo prailginimo (vaisiais, žolelėmis, maistu) problemos aptarimas – tai net gerontologijos idėjų užuomazga. Psichologijai skirtoje dalyje aiškinamos ne tik Aristotelio ir scholastinės animastikos pa-

žiūros į sielą, bet ir į materialų sielos pagrindą – kūną ir jo procesus: kaulus, raumenis, raisčius, nervų sistemą, kraujo apytaką, virškinimą, net gemalo formavimąsi. Visa tai iliustruoja anatomijos, fiziologijos ir embriologijos priešistorė Lietuvoje. Traktate *Apie dangų* sutelktos astronomijos ir kosmologijos problemos: dangaus kūnų pobūdžio ir jų judėjimo, planetų sferų ir žvaigždynų, pasaulių daugio, visatos kilmės. Traktatas *Meteorologija* teikia meteorologijos ir geologijos pradmenų.

Filosofijos fakultete visą laiką buvo įtampos laukas. Jis užprogramuotas jau pačiuose Jėzaus Draugijos mokymo nuostatuose (*Ratio studiorum*). Šie nuostatai liepė aiškinti aristotelinę filosofiją, tačiau nenurodė, kokiais autoritetais remiantis dera aristotelizmą interpretuoti. Todėl atsivėrė kelias ir kūrybinei laisvei. Filosofinės įtampos laukas ir susikūrė dėl nevienodo aristotelinės filosofijos aiškinimo, dėl vienu krypčių pažiūrų akceptavimo ir kitoniškų pažiūrų kritikos. Be to, inteligentiškesni, linkę į ieškojimus profesoriai gerai jautė, kad scholastinė gamtos filosofija pasenusi, ir jie studentams aiškino naujausius gamtotyros laimėjimus: Vesalijaus anatomijos veikalą ir anatominį atlasą, Fernelio fiziologiją, Galilėjaus, Keplerio, Scheinerio, Kircherio, Cardano, Rothmanno, Tycho de Brahe's, Fabricijaus ir kitų astronomų atradimus, Rondelet ir Paracelso biologines koncepcijas. Filosofijos fakulteto studentai 1645 m. iš matematikos profesoriaus Osvaldo Krigerio išgirdo Koperniko sistemos pripažinimą.

Net valstybei smunkant, Abiejų Tautų Respublikos bajorija tebekliedėjo apie auksinės laisvės, o pagrindiniai valstybės gyventojai buvo nelaisvi, pilietinių teisių neturėjo valstiečiai ir miestiečiai. Atsiliepiant į politinės problematikos aktualumą, antroje XVII a. pusėje fakul-

tete įvedamas politikos dalykas. Visiškai suformuluotos valstybės teorijos Jėzaus Draugija neturėjo – buvo tik bendroji valstybės vizija, kurią vis dėlto buvo galima nevienodai aiškinti. Šią viziją grindė antrosios scholastikos teoretiko Francisko Suarezio formuluota politinė teorija: leistina kiekviena valdymo forma, jeigu ji legali, o už pasaulietinę valdžią aukštesnė ir visiškai suvereni esanti popiežiaus valdžia, tiesiogiai kylanti iš Dievo. Kokia bebūtų valstybė, popiežiaus valdžia jai visuomet išlieka, žinoma, popiežius valdžią ne pats vykdo, bet pasinaudoja legalios valdžios struktūromis. Tokia konstrukcija leido bažnyčiai laikytis atokiau nuo įvairių pasaulietinių valdžių bei į valdžią besiveržiančių asmenų ir grupuočių, kištis į valstybės reikalus, kai tai buvo būtina bažnyčios interesams. Kiekvienoje šalyje bažnyčia stoja tų politinių ir socialinių jėgų pusėn, kurių pergalė padeda laimėti katalikybei.

Universiteto politikos teoretikai matė Abiejų Tautų Respublikos politinės santvarkos ydas. Į šias ydas reagavo raštais – kai kurie jų jau prieinami skaityti lietuviškai. Tačiau teoretikai per daug sureikšmino moralinį veiksnių ir klydo teigdami, kad valstybės ir visuomenės funkcionavimą labiau lemia gyventojų dorovė negu stipri teisė. Stiprios teisinės valdžios neįvertinimas – bajoriškojo mentaliteto išraiška. Abiejų Tautų Respublikos bajorijai buvo svetima teisinė savimonė, būdinga vokiečių ir anglosaksų kraštams. Respublikoje funkcionalesnė buvo nerašyta, paprotinė teisė, garbės kodeksas, o romėnų teisė visuotinai bajorijos nekenčiama kaip ribojanti arba net atimanti jų laisves. Valstybėje neįsigalėjo disciplinuotos, nekorumpuotos ir efektyvios valdžios bei atsidavusio visuomenės reikalams valdininko idealas – to neleido bajoriškoji arogancija. Universiteto profesorius J. Chondzins-

kis priėjo išvadą, kad tokia padėtis – tiesiog vienpartinės valdymo sistemos padarinys: valdžios monopolija – vieno gana gausaus bajorijos luomo, besirūpinančio savo privilegijomis, rankose; šis luomas niekad neleidžia susikurti stipriai centrinei valdžiai, beje, sudarytai iš tos pačios bajorijos atstovų. Vilniaus teoretikai siūlė valstybės reformos projektus: teisės reformą, valstybei atsidavusios valdininkijos ugdymo, mokesčių ir valstybės finansų reformą. Jėzaus Draugijos politikos teoretikai nekūrė idealios žemiškos valstybės projektų, bet akceptavo bei toleravo kiekvieną santvarką, kurioje jiems teko veikti [3].

Apšvietos epocha Europoje galutinai sužlugdė scholastiką. Ši filosofija ir Lietuvoje išgyveno gilią krizę. Švietimo ir drauge filosofijos reformos darėsi neišvengiamos, juolab kad Apšvietos idėjų paveikti valstybės valdantieji sluoksniai švietime išžvelgė veiksnį, galintį stabdyti ūkinį bei politinį valstybės smukimą. XVIII a. viduryje scholastika Vilniaus universitete ir LDK kolegijose žlunga. Baigėsi ilgiausiai – apie pustrėčio šimto metų – trukęs filosofijos raidos mūsų krašte laikotarpis. Naujųjų amžių filosofijos plitimo laikotarpiu pasirodė ir naujos modernaus turinio disciplinos – ontologija, psichologija, prigimtinė teologija, bendroji ir specialioji fizika. Pastaroji jau buvo fizika tikrąja prasme: joje aiškinamas gamtos kūnų pobūdis ir judėjimas, gravitacija, šiluma, akustika, optika, magnetizmas ir elektros reiškiniai, naujaisi astronomijos atradimai bei jų interpretacijos, chemijos pagrindai. Įsigali Newtono fizika, aiškinami Newtono suformuluoti gamtos tyrimo metodologiniai principai. Reikšmingas įvykis fakultete buvo R. J. Boscovicho dinaminio atomizmo teorijos pripažinimas. Ši teorija, susiejusi materiją, judėjimą, erdvę ir laiką, kai ku-

riomis idėjomis artima šiuolaikinei reliatyvumo teorijai. Fakultete supažindinama su naujųjų amžių filosofijos teorijomis – empirizmu ir racionalizmu, su Bacono, Locke'o, Descartes'o, Leibnizo ir kitų žymiausių autorių pažiūromis, labiausiai priimtina laikoma Ch. Wolffo sistema. Fakultete skaitytos paskaitos, tautiečių Antano Skorulskio ir Benedikto Dobševičiaus **veikalai** iliustruoja šį sudėtingą naujosios filosofijos įtvirtinimo procesą.

Kadangi į tuometinės filosofijos studijas įėjo ir naujųjų amžių gamtos mokslai, tai baigę fakultetą įgydavo išsamų gamtomokslinį išsilavinimą. Tačiau susivokti audringai besiplėtojančioje gamtotyroje darėsi vis kebliau pačiam filosofijos profesoriui – buvo vis sunkiau aprėpti tuometinius gamtos mokslus, jam tiesiog trūko **kvalifikacijos**. Universalūs filosofai tapo net nepageidautini – kraštui reikėjo ne jų, bet atskirų sričių specialistų – gydytojų, mokytojų, agronomų, inžinierių, architektų. Specializaciją įvedė Edukacinė komisija, supasaulietinusi švietimo darbą. Tačiau Edukacinė komisija nuėjo taip toli, kad ne tik panaikino filosofijos fakultetą, bet net išbraukė filosofiją iš studijų programų. Komisijos argumentai – nėra tinkamų vadovėlių ir tinkamų, t. y. Apšvietos epochos dvasia pasirengusių dėstytojų – neįtikina. Ir mokomasias knygas, ir filosofijos dėstytojus buvo galima parengti, o tuo komisija per visą savo veiklos laikotarpį nesirūpino, ir tai rodo rimtas jos veiklos spragas. Iš filosofijos dalykų komisija vertino tik logiką, o vidurinėse mokyklose dar įvedė etikos dėstymą.

Filosofijos fakulteto nebuvo Vilniaus universitete ir XIX amžiuje. Universiteto Moralinių ir politinių mokslų fakultetas nebuvo filosofijos fakulteto atitiktumu. Jį sudarė istorijos, ekonomikos, teisės, teologijos skyriai, nebuvo filo-

sofijos skyrius. Nors formaliai buvo dvi filosofijos katedros – logikos bei matematikos ir moralės filosofijos, tačiau visą laiką jas užėmė tas pats asmuo – vienintelis Universitete filosofijos profesorius. Visa tai rodo filosofijos institucionalizacijos Universitete sumenkėjimą.

Filosofijos fakultetas nebuvo įkurtas ir lenkiškame Stepono Batoro universitete, veikusiame 1919–1939 m. Humanitariniame fakultete buvo filosofijos ir pedagogikos skyrius, kuriame darbavosi žymūs lenkų filosofai: Wincentas Lutosławskis, Władysławas Tatarkiewiczus, Marianas Massonius, Tadeusz Czeżowski ir kiti. Veikė studentų filosofijos būrelis, taip pat Vilniaus filosofinė draugija, kurios nariai sunkiausiomis nacių okupacijos sąlygomis rinkosi privačiuose butuose ir skaitė pranešimus, o Czeżowski už žydų gelbėjimą karo metais Jeruzalės Yad Vashem institutas paskelbė pasaulio teisuoliu.

Filosofijos fakultetas buvo įsteigtas Lietuvos universitete Kaune, tik kartu su teologijos ir pavadintas Teologijos-filosofijos fakultetu. Humanitarinių mokslų fakultete buvo atskiras filosofijos skyrius. 1939 m. atgavus Vilnių bei Vilniaus krašto dalį, Lietuvos vyriausybė reorganizavo abu universitetus: iš Kauno į Vilnių persikėlė ir Humanitarinių mokslų fakultetas su filosofijos skyriumi, o Teologijos-filosofijos fakultetas liko Kaune. Šis sprendimas – abejuose krašto universitetuose turėti filosofijos židinį – gana pagrįstas. Pirmosios sovietų invazijos metu Teologijos-filosofijos fakultetas panaikinamas, o profesoriai represuojami. Lietuvos Laikinosios vyriausybės dekretu 1941 m. Vytauto Didžiojo universitete atkuriamas Filosofijos fakultetas.

Sovietmečiu dėjome pastangų Vilniaus universitete atkurti filosofijos fakultetą. Deja, pastangos nebuvo sėkmingos. Tėpavyko pasiekti,

kad dalis psichologijos studentų specializavosi filosofijos srityje. Sovietų režimui žlungant, jau neprireikė šio režimo viršūnių leidimo, ir Filosofijos fakultetas Universitete lyg feniksas iš pelenų pakilo po daugiau negu 200 metų pertraukos. Tikėkimės, kad netrukus jis grįš į senojo Universiteto kvartalą – į ten, kur prasidėjo. *Habent sua fata facultates*.

Per laiką, praėjusį nuo mūsų Filosofijos fakulteto įkūrimo, lietuviškasis pasaulis daug kartų keitėsi. Drauge apie save prabilo ir keitėsi įvairios minties kryptys bei idėjos. Esame praeityje sukurto paveldo įpėdiniai. Dalies idėjų,

skelbtų iš Universiteto filosofijos katedrų bei išsakytų raštuose, laiko tėkmė nesunaikino, jos praturtina mūsų gyvenimą. Perfrazavęs žinomą dar Šartro mokykloje išsakytą ištara, drįstu teigti: esame nykštukai, sėdintys ant milžino – Vakarų filosofijos tradicijos – pečių: dabar pastebime daugiau ir matome toliau ne todėl, kad mūsų regėjimas geresnis, ir ne todėl, kad esame už ją aukštesni, bet dėl to, kad toji tradicija mus iškėlė į viršų ir mūsų ūgiui suteikė savąjį gigantišką pavidalą. Senajame Universitete puoselėtas mokslas priklauso Vakarų tradicijai.

LITERATŪRA

1. Acta capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum. Romanus Fabianus Madura edidit. Roma, 1970, vol. 1 (1225–1600), p. 166, 170, 171, 264, 257.

2. Asserctiones theologicae et philosophicae, in Collegio Vilncnsi Societatis Iesu, sub renovationem au-

tumnalem defendendae, Anno Domini 1574. Cracoviac, 1574.

3. S. Obirek. SY. Jezuici w Rzeczypospolity Obojga Narodów w latach 1564–1668 – Kraków, 1996, s. 140–142, 377.

420 YEARS ANNIVERSARY OF THE PHILOSOPHICAL FACULTY OF VILNIUS UNIVERSITY

Romanas Plečkaitis

Summary

In general the quality of philosophy in Vilnius University (founded in 1579) was quite comorable to that of other Jesuit universities in Western Europe. The dominant philosophical school was scolasticism. In philosophical faculty of Vilnius University alongside with other science the following branches of philosophy were taught: logic, physics or the natural philosophy, metaphysics, ethics and politics. Ideas, closely related to beginnings of mathematical logic, brought to light. The most courageous lectures tried

to acquaint their students with achievements in philosophy and natural sciences of the epoch of Renaissance and Modern times. A new stage in the development of philosophy began with the spread of philosophy of the epoch of Enlightenment. The conditions for the development of professional philosophy emerged in period of independent state. The Soviet occupation of Lithuania destroyed the tradition of philosophy. Only in 1989 philosophical faculty in Vilnius University was reconstituted.

Įteikta 1999 11 25